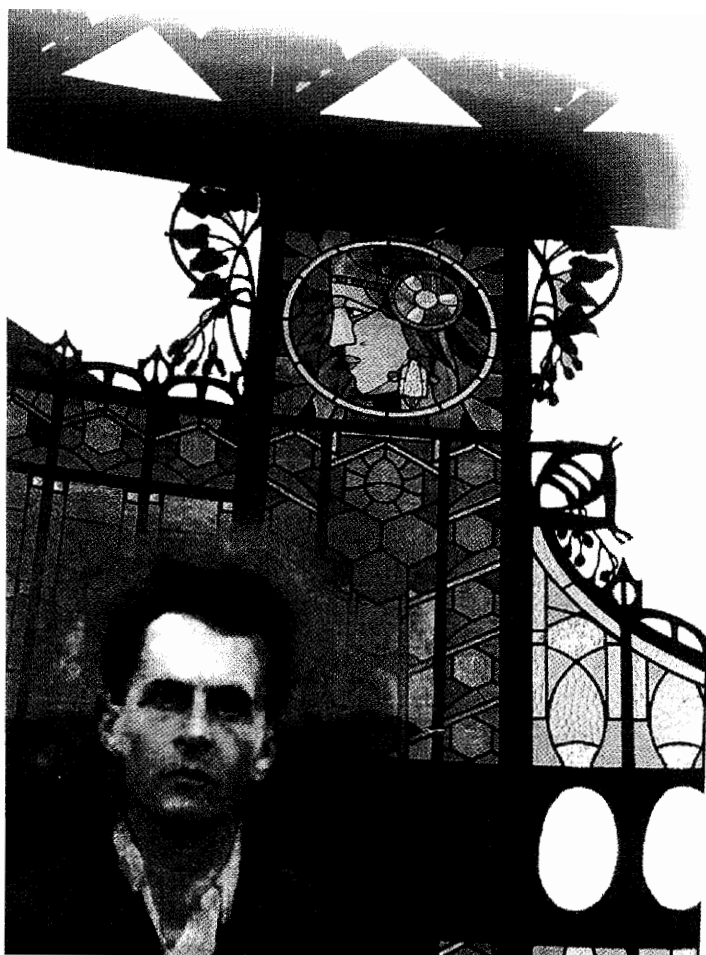

Mircea Flonta
Gheorghe Ștef
(editori)

Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX

A TREIA EUROPA

Gedruckt mit Unterstützung des *Bundesministeriums für Bildung, Wissenschaft und Kultur Wien* und der *Österreichischen Ludwig Wittgenstein-Gesellschaft*

Tipărit cu sprijinul *Ministerului Federal al Educației, Științei și Culturii din Viena* și al *Societății Ludwig Wittgenstein din Austria*

Coordonatorii colecției „A Treia Europă”:
Adriana Babeți și Cornel Ungureanu

© 2002 by Editura Polirom

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Copou nr. 4, P.O. Box 266, 6600

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, P.O. Box 7-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX / ed.: Mircea Flonta, Gheorghe Ștefanov – Iași : Polirom, 2002
256 p., 23 cm – (A Treia Europă)

ISBN : 973-683-853-6

I. Flonta, Mircea (ed.)

II. Ștefanov, Gheorghe (ed.)

14(436) Wittgenstein, L.

Mircea Flonta, Gheorghe Ștefanov
(editori)

Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX

Bibli. . .
Un.
T. . .

Gedruckt mit Unterstützung des *Bundesministeriums für Bildung, Wissenschaft und Kultur Wien* und der *Österreichischen Ludwig Wittgenstein-Gesellschaft*

Tipărit cu sprijinul *Ministerului Federal al Educației, Științei și Culturii din Viena* și al *Societății Ludwig Wittgenstein din Austria*

Coordonatorii colecției „A Treia Europă”:
Adriana Babeți și Cornel Ungureanu

© 2002 by Editura Polirom

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Copou nr. 4, P.O. Box 266, 6600

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, P.O. Box 7-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX / ed.: Mircea Flonta,
Gheorghe Ștefanov – Iași : Polirom, 2002
256 p., 23 cm – (A Treia Europă)

ISBN : 973-683-853-6

I. Flonta, Mircea (ed.)

II. Ștefanov, Gheorghe (ed.)

14(436) Wittgenstein, L.

Printed in ROMANIA

Mircea Flonta, Gheorghe Ștefanov
(editori)

Ludwig Wittgenstein în filosofia secolului XX

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	7
<i>Foreword</i>	9
ILIE PÂRVU	
<i>Structura argumentativă a Tractatus-ului</i>	11
MIRCEA DUMITRU	
<i>Conceptul de necesitate în Tractatus Logico-Philosophicus</i>	19
CONSTANTIN STOENESCU	
<i>Wittgenstein și Cercul de la Viena.</i> Interpretarea propozițiilor elementare ca propoziții de observație	29
GHEORGHE-ILIE FÂRTE	
<i>Jocurile de limbaj și înțelegerea progresivă a expresiilor</i>	43
GERARD STAN	
<i>Wittgenstein și problemele psihanalizei</i>	49
PAUL KUN	
<i>Analiza limbajului psihologiei populare</i>	61
RAINER SCHUBERT	
<i>Problema metaforei la Wittgenstein</i>	73
ADRIAN-PAUL ILIESCU	
<i>Wittgenstein împotriva intrinsecalismului</i>	83
MIRCEA FLONTA	
<i>Înțelegerea filosofică : „A vedea mai bine”</i>	93
CĂTĂLIN STĂNCIULESCU	
<i>Wittgenstein și științele cognitive</i>	103
ȘTEFAN MINICĂ	
<i>Jocuri de limbaj și jocuri semantice</i>	113

GHEORGHE ȘTEFANOV

Există reguli semantice naturale ?

Propunere de evaluare critică a unor încercări naturaliste
de a răspunde la considerațiile lui Wittgenstein

cu privire la urmarea de reguli 123

ION CEAPRAZ

Asemănări și deosebiri între filosofia lui

L. Wittgenstein și filosofia lui W.V.O. Quine 131

ILIE PÂRVU

The argumentative structure

of the Tractatus 145

MIRCEA DUMITRU

The Concept of Necessity in Wittgenstein's

Tractatus Logico-Philosophicus 155

PAUL KUN

Analysis of the Folk Psychology Language 165

RAINER SCHUBERT

Zum Problem der Metapher

bei Wittgenstein 177

ADRIAN-PAUL ILIESCU

Wittgenstein against Intrinsicism 187

MIRCEA FLONTA

Philosophisches Verstehen : "Besser sehen" 195

CĂTĂLIN STĂNCIULESCU

Wittgenstein and Cognitive Science 205

ȘTEFAN MINICĂ

Language Games and Semantical Games 215

GHEORGHE ȘTEFANOV

Are There Any Natural Semantic Rules ?

– a proposal for a critical assessment of some naturalistic alleged
solutions to Wittgenstein's rule-following considerations –

..... 225

ION CEAPRAZ

Similarities and Differences between L. Wittgenstein's

and W.V.O. Quine's Philosophy 231

Despre autori 247

About the Authors 251

Jocurile de limbaj și înțelegerea progresivă a expresiilor

GHEORGHE-ILIE FÂRTE

Problemele filosofice cercetate de către Ludwig Wittgenstein în perioada sa de „maturitate” – sensul, semnificația, înțelegerea (filosofică), învățarea limbajelor, gramatica filosofică, utilizarea regulilor, analiza logică, fundamentele matematicii etc. – se dovedesc a fi într-atât de redutabile încât orice încercare de tratare sistematică și definitivă a acestora pare a fi sortită eșecului. Afirmând că cele mai bune rezultate ale încercărilor sale filosofice au putut fi scrise doar sub forma fragmentară a remarcilor deoarece gândurile lui se estompau de îndată ce erau constrânse să urmeze o direcție anume (contrară tendinței lor naturale)¹, filosoful austriac nu a făcut decât să exprime imposibilitatea practică de a prezerva profunzimea ideilor din domeniile abordate în lăuntru unei arhitectonici impecabile. Prin maniera necategorică în care și-a prezentat gândurile – în loc de rezolvări și răspunsuri apodictice sunt puse întrebări și sunt sugerate răspunsuri posibile – și prin declarația că dorește, cu scrierile sale, să-i îndemne pe alții la cugetări proprii, iar nu să-i scutească de efortul de a gândi², același filosof a evidențiat, o dată în plus, caracterul deschis al problematicii în cauză.

În aceste condiții, nu credem că ar fi potrivit să ne propunem sistematizarea forțată a ideilor pe care Wittgenstein le-a notat în compoziții libere ori rezolvarea definitivă a unora dintre aceste probleme filosofice perene. Încercând să evităm pericolul de a reduce ideile wittgensteiniene la combinarea unor clișee, de felul „joc de limbaj”, „formă de viață”, „folosire”, „obicei”, „a urma o regulă”, „gramatică filosofică” etc., vom căuta să aducem în atenție unele considerații ale filosofului austriac ca puncte de reper în susținerea tezei că înțelegerea expresiilor dintr-un limbaj (cu precădere a expresiilor de ordin abstract) este o activitate multiformă și progresivă, ea încheindu-se arareori prin asimilarea *completă* a „semnificației” corespunzătoare.

Conform unei ipoteze care pare a fi în acord cu simțul comun, înțelegerea și, implicit, învățarea expresiilor se reduc la corelarea acestora cu unele obiecte sau stări de lucruri din realitate, respectiv cu

ideile care ne apar în minte o dată cu rostirea lor. Or, semnificația unei expresii nu coincide nici cu un anumit fragment din realitate, nici cu o anumită entitate mentală și nici cu obiectul *sui generis* rezultat din combinarea acestora.

Cel puțin trei obiecții pot fi aduse la identificarea semnificației unei expresii cu purtătorul (*Träger*) din realitate al acesteia. Prima dintre ele vizează faptul că, prin antrenarea lui într-un joc de limbaj – precum a descrie, a întreba, a îndemna, a ruga, a felicita, a înjura, a glumi, a se văicări, a avertiza, a saluta etc.³ –, orice nume are semnificație, chiar dacă purtătorul acestuia a încetat să existe [1 : 262]. Astfel, deși Platon a murit acum mai bine de două mii de ani, numele „Platon” are semnificație în contextul enunțurilor de felul „Platon a fost un filosof grec”, „Care sunt cele mai importante scrieri filosofice ale lui Platon?”, „Citește până luna viitoare dialogul *Republica* al lui Platon!” etc. O a doua întâmpinare privește neputința de a indica, în unele cazuri, purtătorii expresiilor, altfel spus, posibilitatea de a înțelege și învăța expresii care nu pot fi puse în corespondență cu perceperea unor obiecte din realitate : nume inconsistente, nume ficționale, nume abstracte, adverbe, prepoziții sau conjuncții. Este drept că unele nume ficționale sau abstracte pot fi asociate cu anumite *simulacre*. Spre exemplu, desenul unui centaur – care nu există în mod real – poate fi folosit pentru a contura semnificația cuvântului „centaur”, după cum o linie trasată cu creionul pe o coală de hârtie poate fi o contribuție la înțelegerea cuvântului „linie” (chit că, neavând lățime, orice reprezentare a liniei este cvasilicită). Este tot atât de adevărat însă că numele inconsistente – „triunghi cu patru laturi”, „lucru clar și obscur”, „celibatar căsătorit” etc. – și cuvintele sincategorematiche – „poate”, „desigur”, „de”, „la”, „și”, „sau” etc. – nu trimit la nimic în realitate și se sustrag oricărei încercări de reprezentare a „obiectului” corespunzător. În sfârșit, cea de-a treia obiecție se referă la faptul că lămurirea semnificației unei expresii o dată cu indicarea purtătorului acesteia – prin așa-numita definiție ostensivă (*hinweisende Definition*) – nu poate fi nici primul, nici singurul „pas” în înțelegerea acelei expresii. De pildă, definiția ostensivă nu poate interveni în învățarea cuvintelor de către copii în primii ani de viață, deoarece presupune stăpânirea prealabilă a relației de desemnare. Cu alte cuvinte, asimilarea jocului de limbaj aferent relației de denotare precedă orice aplicare a definiției ostensive. Învățarea ostensivă se poate regăsi ca „fragment” al fenomenului global de învățare a expresiilor, dar numai în stadiul în care cel care învață a *deprins* parțial un anumit limbaj.

Abordarea învățării expresiilor pornind de la ipoteza că semnificația unui cuvânt este ideea care ne apare în minte o dată cu pronunțarea acestuia prezintă suficiente aspecte contestabile pentru a considera pe deplin îndreptățită respingerea ei de către Ludwig Wittgenstein⁴. Într-o primă instanță, această abordare psihologistă pare destul de

plauzibilă. În multe împrejurări se aud formulări de genul „Ce-ți trece prin minte?”, „Nu-mi vine în minte nimic referitor la această problemă” sau „Îmi vine greu să-mi exprim ideile”. Astfel, pare a fi sugerat faptul că semnificațiile cuvintelor ar fi obiecte „pneumatice” sau „eterice” localizate la nivelul creierului și care s-ar comporta în felul în care se manifestă sufletul față de trup. Dacă aș pronunța sau auzi un cuvânt cunoscut, atunci la nivelul minții ar apărea ideea aferentă. În cazul pronunțării papagalicești a unui cuvânt necunoscut sau în cazul auzirii acestuia, respectiva idee nu ar mai apărea. Prin urmare, înțelegerea și învățarea expresiilor din alcătuirea unui limbaj ar reveni la *inocularea* ideilor corespunzătoare din mintea celui care învață în mintea celui care este învățat. Învățarea ar putea fi declarată un succes numai dacă învățătorul și discipolul asociază cuvintele cu aceleași „imagini mentale”. Cel puțin două sunt slăbiciunile acestui punct de vedere. Pe de o parte, sunt greu de delimitat cu precizie în noianul de gânduri din minte ideile care pot fi puse în corespondență cu anumite cuvinte sau cu anumite propoziții. Chiar dacă am putea identifica un „nucleu ideatic” aferent expresiei pronunțate sau ascultate, ar fi dificil de stabilit relația acestuia cu ideile diverse care îl însoțesc într-o împrejurare sau alta. Pe de altă parte, este imposibil de confirmat în orizont pur mental identitatea ideii din mintea învățătorului cu aceea din mintea ucenicului său. Dacă admitem că semnificația unei expresii este o anumită idee din minte, atunci nu putem avea certitudinea că, în actul învățării unui limbaj sau – la modul general – într-un act de comunicare, emittentul și receptorul operează cu semnificații identice sau aproape identice. Înțelegerea expresiilor nu poate fi restrânsă la viața mentală a unui individ (adică, ea nu constă în stări sau procese mentale private), ci presupune o deschidere în afară, în domeniul public. Ea poate fi recunoscută și măsurată prin criterii exterioare, prin activitățile în care se angajează oamenii și prin felul în care ei se comportă ⁵.

Unde ar fi de căutat atunci semnificația unui cuvânt dacă ea nu este de găsit nici în realitatea despre care se vorbește, nici în mințile interlocutorilor? Răspunsul lui Wittgenstein este simplu: în chiar jocurile de limbaj în care intervine. Mai precis, semnificația unui cuvânt este rolul pe care acesta îl joacă în „calculul limbii” [4: 10; 63; 64]; altfel spus, ea trebuie asociată cu întrebuintarea pe care o putem da cuvântului într-unul sau altul dintre variatele jocuri de limbaj ce constituie limbajul.

La acest punct, Wittgenstein face o analogie interesantă între jocurile de limbaj și partidele de șah.

Cum începem să învățăm jocul de șah? Înregistrând definițiile ostensive ale pieselor de pe tabla de șah („Acesta este un pion”, „Acesta este regele”, „Acesta este un cal” ș.a.) și memorând regulile jocului, adică posibilitățile de a muta piesele („Nebunul poate fi mutat pe diagonală”, „Calul poate fi mișcat în forma literei *L*” etc.)? Nu.

Definițiile ostensive nu pot sta la începutul învățării jocului de șah fiindcă nu se cer numite obiectele fizice aflate pe tabla de șah, ci anumite „figuri de joc” (*Spielfiguren*). Or, aceste figuri se individualizează în variatele situații care survin în răstimpul partidelor. Trebuie mai întâi să te *uiți* la diferitele mișcări ale unei piese pe tabla de șah pentru a putea înțelege că ele se subordonează aceleiași reguli de mutare și că definițiile ostensive nu privesc bucățile de lemn, fildeș, plastic etc. aflate pe tablă, ci rolurile îndeplinite de acestea. Apoi, cel care dorește să învețe șahul trebuie să stăpânească *practica* în sine a urmării regulilor jocului, simpla memorare a acestor reguli fiind insuficientă. Folosirea sau rolul unei piese de șah nu se regăsește complet în regula de mutare corespunzătoare. Dacă lucrurile ar sta altminteri, atunci toți jucătorii de șah ar juca la fel sau ar avea aceleași performanțe. Realitatea demonstrează însă că fiecare jucător de șah asociază folosiri mai mult sau mai puțin rafinate aceleiași piese, în funcție de experiența de joc acumulată. Totuși, oricât de mare ar fi diferența de valoare între doi jucători, atâta timp cât partida la care participă nu se blochează, se poate presupune că amândoi au înțeles (deși în grade diferite) jocul de șah și că rolurile pe care ei le acordă pieselor au o *parte comună suficientă*.

Situația prezentată poate fi extrapolată la nivelul limbajului. Astfel, expresiile pot fi privite ca figuri sau piese de limbaj, care suportă o multitudine de întrebunțări în situațiile particulare de comunicare. Ele nu intervin în acte pur verbale, ci în contextul unor comportamente complexe, ale căror componente nonverbale au o pondere foarte însemnată. Lămurirea semnificației unei expresii pentru cel care se angajează în învățarea acesteia poate fi considerată satisfăcătoare, dacă și numai dacă el *poate iniția* cu această expresie alte jocuri de limbaj. Spre exemplu, el ar putea folosi expresia înțeleasă în contexte extrem de variate, pentru a mustra, a lăuda, a seduce, a plictisi etc. Dacă cineva nu poate folosi un cuvânt pentru a începe un joc de limbaj, *id est* dacă nu este în situația de a putea continua (*Weiterwissen*) – asemenea aceluia care, ascultând o poveste, este în măsură să spună „de-aici pot continua eu” –, atunci se poate conchide că el nu a înțeles acel cuvânt [4 : 80].

De regulă, vorbitorii nativi ai unei limbi cred că toate expresiile pe care le folosesc au câte o semnificație bine determinată și că ei stăpânesc *complet* aceste semnificații. Este mult mai plauzibil însă să presupunem că multe expresii din vocabularul unei limbi – cu deosebire conceptele filosofice – se lasă înțelese și învățate *în grade diferite* de către membrii respectivei comunități lingvistice, în funcție de numărul și complexitatea jocurilor de limbaj la care au luat parte. Ferdinand de Saussure a făcut observația pertinentă că individul are nevoie de o ucenicie pentru a cunoaște limba⁶. Nu credem că este greșit să se adauge că și înțelegerea multor expresii reclamă o îndelungată ucenicie.

Un exemplu la îndemână pentru a „concretiza” ideea de *înțelegere graduală* sau *progresivă* este conceptul de comunicare. Este în afara oricărei îndoieli faptul că aproape toți vorbitorii maturi ai limbii române au învățat (la un nivel satisfăcător) expresia „comunicare”. Simplul fapt că ei pot s-o folosească în diferite forme de viață fără a lua naștere discordanțe de comportament dovedește acest lucru. Astfel, un profesor universitar și un cerșetor analfabet pot ajunge la un act de comunicare efectiv folosind expresia „comunicare”, sub rezerva ca primul să vorbească la nivelul de înțelegere al celui de-al doilea. Aceasta nu înseamnă însă că expresia în cauză a fost învățată în mod egal. Disputele iscate între diferitele „secte de învățați” care au căutat să rafineze conceptul de comunicare, precum și neputința celor neinstruiți de „a face ceva” cu explicitările acestui concept datorate semioticienilor demonstrează că înțelegerea expresiei „comunicare” s-a făcut în grade diferite.

Una dintre consecințele interesante ale tezei că locutorii unei limbi înțeleg progresiv anumite expresii este aceea că arareori ne putem limita în contextul învățării expresiilor la realizarea unor jocuri de limbaj. Dat fiind faptul că un joc de limbaj are atât componente verbale, cât și componente nonverbale, este greu de decis care experiențe comunicative sunt sau nu inutile sub raportul creșterii gradului de înțelegere a unor expresii. Astfel, chiar și unele propoziții care ni se par redundante (în măsura în care mesajul nu conține elemente de noutate pentru noi) pot avea o contribuție însemnată la îmbunătățirea înțelegerii unor expresii, fie și prin contextele diferite în care au fost formulate. De exemplu, faptul că am ascultat suficient de atent, în cadrul unui curs plecticos, propoziția „Semnificația unui cuvânt este rolul pe care acesta îl joacă în calculul limbii” pentru a putea reproduce în mod satisfăcător această idee la un examen nu face mai puțin utilă ascultarea aceleiași propoziții la o antrenantă sesiune de comunicări științifice. Este evident că noua situație de comunicare sporește șansele unei înțelegeri mai profunde a propoziției date.

În concluzie, dacă gramatica explică *semnificația* semnului [4 : 196] atunci ea „centralizează și generalizează totalitatea regulilor de întrebuintare a cuvintelor, în cadrul jocurilor de limbaj”⁷. Cum stăpânirea regulilor gramaticale presupune *obișnuirea* cu aplicarea lor în cele mai diverse contexte, *învățarea celor mai multe expresii* este o acțiune care, în mod principal, *nu se încheie niciodată*. Această gramatică de care vorbește Wittgenstein nu privește atât organizarea sintagmelor nominale și a propozițiilor ca fenomene fizice – de altfel, problemele legate de declinare, conjugare, recțiune etc., care aparțin „gramaticii de suprafață” sunt aici trecute cu vederea –, cât *rețelele de relații* prezente într-un enunț [4 : 149]. Or, decriptarea acestor rețele de relații este cu atât mai lesnicioasă cu cât „antrenamentul” în realizarea jocurilor de limbaj este mai asiduu, iar acest tip de antrenament mărește gradul de înțelegere a expresiilor și, implicit, sporește șansele de reușită a actelor de comunicare întreprinse.

Note :

1. Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, in *Werkausgabe*, Band 1, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1984, p. 231.
2. „*Ich möchte nicht mit meiner Schrift Andern das Denken ersparen. Sondern, wenn es möglich wäre, jemand zu eigenen Gedanken anregen.*” [1 : 233].
3. Asemenea activități se bucură de un tratament logico-semiotic remarcabil în teoria actelor de discurs. Cf., de pildă, J.L. Austin, *How to Do Things with Words*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1975; J.R. Searle, *Les actes de langage. Essai de philosophie du langage*, Collection Savoir, Hermann, Paris, 1972.
4. „*Der Sinn eines Satzes ist nicht pneumatisch. Der Sinn des Satzes ist keine Seele.*” Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Grammatik*, in *Werkausgabe*, Band 4, 4. Aufl. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1991, p. 231.
5. A.C. Grayling, *Wittgenstein* (trad. rom. G. Ștefanov), Editura Humanitas, București, 1996, pp. 130 ; 150-1.
6. Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 40-41.
7. Crizantema Joja, „Ludwig Wittgenstein și filosofia contemporană a limbajului”, în Crizantema Joja (ed.), *Orientări contemporane în filosofia logicii*, Editura Științifică, București, 1991, p. 145.